

Інформаційна і національна безпека

УДК 343.2:340.13 007.51:165.12:316.324.8:316.613.4:343.59

РАДУТНИЙ О.Е., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, член ВГО “Асоціація кримінального права”

СПРЯМОВАНІСТЬ ЗМІСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ДЕРЖАВНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Анотація. В роботі кутом зору етатистського, а також індивідуалістського підходів розглянуто поняття національної безпеки, інформаційної безпеки, державного суверенітету, інформаційного суверенітету (державного суверенітету в інформаційній сфері) України, проаналізовано їх зміст.

Ключові слова: суверенітет, етатизм, національна безпека, інформаційна безпека, інформаційний суверенітет (державний суверенітет в інформаційній сфері), кримінально-правова охорона, права людини.

Аннотация. В работе с позиции этатистского, а также индивидуалистического подходов рассмотрены понятия национальной безопасности, информационной безопасности, государственного суверенитета, информационного суверенитета (государственного суверенитета в информационной сфере) Украины, раскрыто их содержание.

Ключевые слова: суверенитет, этатизм, национальная безопасность, информационная безопасность, информационный суверенитет (государственный суверенитет в информационной сфере), уголовно-правовая охрана, права человека.

Summary. Under the statist or individualist view this article discusses the concept of national security, information security, national sovereignty, information sovereignty (state sovereignty in the field of information) of Ukraine, analyzes its meaning.

Keywords: sovereignty, statist view, national security, information security, information sovereignty (state sovereignty in the field of information), criminal and legal protection, human rights.

Постановка проблеми. Відповідно до положень ст. 17 Конституції України [1] захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Від того, який зміст покладається в те чи інше поняття (національна безпека, інформаційна безпека, державний суверенітет, інформаційний суверенітет або державний суверенітет в інформаційній сфері) залежить його однакове розуміння суб'єктами відповідних відносин, обрання заходів їх реалізації, охорони та забезпечення.

Аналіз останніх досліджень. Питанню визначення національної та інформаційної безпеки, державного та інформаційного суверенітету (державного суверенітету в інформаційній сфері) було приділено належну увагу у працях І.В. Авдошина, Д.С. Азарова, П.П. Андрушка, Л.В. Багрія-Шахматова, П.С. Берзіна, А.М. Благодарного, В.І. Борисова, В.М. Бутузова, В.Б. Вехова, А.Г. Волеводзі, В.Д. Гавловського, Є.П. Гайворонського, Л.М. Герасіної, О.Ф. Гіди, В.А. Голубєва, С.Г. Гордієнка, В.М. Горового, О.П. Горпинюка, А.К. Гриня, В.К. Грищука, А.М. Гуз, В.Д. Гулкевича, М.В. Гуцалюка, Ю.І. Дем'яненко, О.Л. Добржанської, С.Я. Довбні, О.Д. Довганя, С.В. Дрьомова, Ю.Б. Ірхи,

Д.А. Калмикова, М.В. Карчевського, Ю.І. Когута, В.К. Конаха, І.Ф. Коржа, О.І. Косілової, О.М. Костенка, В.В. Костицького, Г.М. Красноступ, В.В.Крилова, О.В. Красненкова, С.С. Кудінова, Ю.А. Лапутіної, Є.В. Лащука, О.В. Левченка, С.Я. Лихової, І.В. Манжула, А.І. Марущака, В.О. Меркулової, Т.В. Михайліної, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.Ю. Нашинець-Наумової, А.С. Нерсисян, М.А. Ожеван, Д.О. Олейнікова, Ю.Ю. Орлова, С.О. Орлова, М.І. Панова, В.В. Петрова, С.Ю. Петряєва, В.Г. Пилипчука, М.В. Плугатир, О.Б. Розвадовського, М.В. Рудика, І.М. Рижова, Н.А. Савінової, В.С. Сідака, К.С. Скоромнікова, О.М. Солодкої, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, О.К. Тугарової, І.П. Федірко, В.М. Фурашева, П.Л. Фріса, С.О. Харламової, В.Б. Харченко, А.В. Черних, В.М. Шлапаченко та інших відомих науковців, а також тих, хто лише починає свої теоретичні пошуки. Втім, проблема визначення спрямованості змісту національної та інформаційної безпеки, державного та інформаційного суверенітету (державного суверенітету в інформаційній сфері) не повною мірою привертає увагу дослідників, хоча повинна мати належне наукове і нормативне забезпечення.

Метою статті є визначення спрямованості змісту національної та інформаційної безпеки, державного та інформаційного суверенітету (державного суверенітету в інформаційній сфері), теоретичне та нормативне їх забезпечення, з'ясування необхідності внесення змін у чинне законодавство України або вдосконалення практики правозастосування.

Основний виклад матеріалу. Згідно до легального (від лат. lege – “за законом”) визначення *національна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам (ст. 1 Закону України “Про основи національної безпеки України” [2]).

Положення Указу Президента України “Про Доктрину інформаційної безпеки України” [3] (втратив чинність на підставі Указу Президента України від 06.06.14 р. [4]) не містили офіційного визначення *інформаційної безпеки*, але визнавали її невід'ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки та, водночас, важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки, яка забезпечує розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави. У зв'язку з цим виникала і продовжує бути актуальною потреба науково-теоретичного визначення поняття *інформаційної безпеки*, одним з яких може бути її розуміння як стану захищеності систем обробки, зберігання і розповсюдження даних, за якого забезпечуються конфіденційність,

доступність і цілісність інформації, або як комплексу заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, знищення, внесення змін, ознайомлення, копіювання тощо.

Відповідно до Декларації про державний суверенітет України [5] *державний суверенітет* України визначається як верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Згідно до положень статей 2, 5 і 17 Конституції України [1] суверенітет України поширюється на всю її територію, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Поряд з цим існує офіційне визначення *інформаційного суверенітету*, під яким згідно до положень ст. 1 Закону України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР слід розуміти здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

Для чистоти дискусії необхідно зазначити, що деякі відомі вчені у приватних розмовах категорично заперечують проти існування самого поняття інформаційного суверенітету, не зважаючи на об’єктивний факт його офіційного визначення. Для примирення між зовні протилежними точками зору було запропоноване поняття *державний суверенітет в сфері інформаційної безпеки* як верховенство та незалежність держави в інформаційній сфері, її здатність у відповідності до прав і свобод людини та громадянина контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави та всередині неї, спроможність ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім інформаційним загрозам [6; 7, с. 113-120; 13, с. 110-113].

Існують декілька підходів до визначення змісту наведених категорій. У відповідності до принципів етатизму* вони мають виводити на перше місце саме державу, а вже потім згадувати про суспільство та окрему особу. Не має сумніву, що всі нормативні акти (від тих, що являють собою найвищу юридичну силу, до приписів локальної дії, якщо вони певним чином позиціонують себе з розглядуваного питання), обов’язково визнають та всіляко декларують індивідуалістський підхід, який полягає в тому, що національні інтереси повинні бути обумовлені природними (індивідуальними) правами та свободами людини, державні інститути мають бути реально підкорені реалізації індивідуальних цінностей і інтересів, а всі інші інтереси (державний, суспільний, національний) повинні бути похідними від індивідуального.

Втім, на відміну від паперу, життя постійно наводить приклади того, що все зовсім не так, як проголошується. В якості одного з прикладів можливо вказати на категоричне неприйняття і фактичну протидію з боку правоохоронних органів практичній реалізації інституту необхідної оборони, який так прогресивно сформульований в ст. 36 КК України, але в судовій практиці майже не зустрічається, а на етапі досудового слідства зазнає шаленого опору.

* Етатизм, статизм (від фр. *État* або англ. *State* – “державна”) – напрям політичної думки, який розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. Його основа – абсолютизація соціальної значущості держави, яка повинна контролювати економічну, соціальну, політичну та інші сфери життєдіяльності суспільства.

Чи можливо стверджувати про поважне ставлення до прав людини, яка сплачує застава у кримінальному провадженні за іншу особу, згодом заходи забезпечення щодо якої змінюються у зв'язку із розширенням підозри, ухвала про обрання застави припиняє свою дію на підставі положень ст. 203 КПК України, але гроші не повертаються через аргументацію майбутньої можливості повернення їх у дохід держави на підставі ч. 8 ст. 182 КПК України. Численні рішення судів першої та апеляційної інстанцій стверджують про неможливість повернення коштів заставодавцю до винесення остаточного рішення (вироку) у справі. Але відповідно до ч. 11 ст. 182 КПК України застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. При цьому застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Застава, внесена іншим заставодавцем (сторонньою особою), може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою. Своєї згоди на звернення коштів в дохід держави заставодавець категорично не надає, про що повідомляє суду письмово. Відповідно до положень КПК України всі питання щодо застави як запобіжного заходу розглядаються і вирішуються остаточно тільки судом. На етапі досудового розслідування суд діє в особі слідчого судді (гл. 11 – 17, 21, ст.ст. 188-191, 179, 194, 180-183 КПК України та інші), а під час провадження у першій інстанції – судді, що розглядає справу по суті (ст.ст. 314-317, 318 КПК України та інші). Оскільки внесена сторонньою особою застава не може бути звернена в дохід держави, затягування процесу повернення застави до моменту винесення вироку (п. 14 ч. 1 ст. 368 КПК України) та набрання ним законної сили (ст. 532 КПК України) є суттєвим порушенням законних прав та інтересів громадянина (заставодавця – сторонньої особи). Чинний КПК України не містить прямої вказівки на можливість повернення скасованої застави до набрання вироком законної сили і через це, за звичаєм, невизначеність вирішується на користь держави.

На рівні нормативного декларування все визначено добре, все – для людини і громадянина, але на практиці результат буде переважно негативний саме для індивіда, якщо він є конкретною особою, а не ідеальним образом у правовій риторичі.

Якщо правий Борис Акунін (Григорій Шалвович Чхартишвілі) [8, с. 708-717], то Російська держава (Російська імперія), правонаступниками якою були і, напевно, ще довгий час будуть залишатися інші багатонаціональні, але поки що переважно слов'янські пострадянські держави, успадкувала багато рис Золотої Орди, які стали головною складовою нової державності. Влада московських великих князів пост монгольського періоду була набагато сильнішою, а їх статус набагато вищим, ніж у сучасних їм європейських королів, або володарів київського та володимиро-суздальського періоду. Піднесення монарха на недосяжну висоту було одним з наріжних каменів системи, що була збудована Чингізханом. Це дозволяло утримувати у покорі різноманітні племена, які утворювали степову імперію. Іоан де Плано Карпіні у XIII столітті з подивом відзначав: “Татари более повинуются своим владыкам, чем какие бы то ни было люди, живущие в сем мире или духовные, или светские, более всех уважают их и нелегко лгут перед ними” [9].

За Борисом Акуніним, Москва перейняла і такий вельми неприємний атрибут ординського абсолютизму як традиція приниження підданих перед монархом. При Орді звичай самоприниження (простягання ниць, словесна декларація своєї нікчемності і рабського підпорядкування) виконував функцію сакрального ритуалу. Першим Рюриковичам, що з'явилися у ханську ставку, виконання цього церемоніалу

давалося нелегко, дехто навіть поплатився життям за норовистість (чернігівські князі Андрій Мстиславович та його молодший брат, побожний Михайло Всеволодович, який не побажав ввічливо схилитися перед кам'яним зображенням бога Тенгри та був за це страчений). Але з часом руські великі князі звикли до ординських традицій, оцінили їх корисність та стали насаджувати ті самі правила у себе вдома. М.М. Карамзін з цього приводу зазначав: “Князья, смиренно пресмыкаясь в Орде, возвращались оттуда грозными Властелинами” [10]. Монгольською спадщиною також є притаманна нашій політичній культурі сакралізація держави як певної надцінності, найвищої ідеї, яка є найкращим чином організованою та дисциплінованою, а всі її мешканці підкорені єдиній волі, де суспільство у цілому являє собою жорстку піраміду: “Совершилось при Моголах легко и тихо чего не сделал ни Ярослав Великий, ни Андрей Боголюбский, ни Всеволод III в Владимире и везде, кроме Новгорода и Пскова, умолк Вечевой колокол, глас вышнего народного законодательства, столь часто мятежный, но любезный потомству Славянороссов” [10]. Усі – від першого боярина до останнього селянина – перебували на певній службі і були позбавлені права її залишити. Оскільки переміщення народної маси контролювати складніше, ніж поведінку небагаточисленної аристократії, було введено кріпосне право, яке протрималося до середини ХХ століття з перервою між 1861 та 1920-ти роками, коли воно відродилося як система колгоспів. Оскільки привілейований прошарок (аристократія) був безправним перед самодержцем, то за нижнім рівнем підданих тим більше не визнавалося будь-яких прав.

Цей стан речей породив проблему, яка не є викоріненою і на наш час: слабкість юридичних інститутів та лише поверхове визнання європейської концепції верховенства закону над виконавчою владою.

З цього приводу цікавим видається дослідження витоків ознаки поняття злочину “суспільна небезпечність”, яку під несподіваним кутом зору запропонував Д.С. Азаров [11] в якості спроби довести наявність тісного зв'язку між існуванням у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. та в його відредагованому варіанті 1927 р. матеріального визначення злочину, в основу якого було закладено категорію суспільної небезпеки, та застосуванням кримінального закону за аналогією, що слугувала утвердженню диктатури пролетаріату. І хоча висловлена гіпотеза про необхідність виключення ознаки суспільної небезпеки з чинного законодавчого визначення поняття “злочин” та доцільності перебудови наявної системи диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності з використанням чітких формалізованих критеріїв є поки що занадто революційною для наукової спільноти, її, як і будь-яку іншу, слід неупереджено розглянути.

Але не встигли ми ще повною мірою на рідних просторах перейнятися справжньою повагою до прав людини, а світ вже нахиляється у інший бік. Перебудова власних укладів задля врахування почуттів та поглядів представників інших культур, які перекроюють стару Європу на новий лад, може привести до такого ступеню наступу на свободу та індивідуальність, які притаманні поки що віртуальному світу антиутопій (романи Євгена Замятіна “Ми”, Джорджа Оруела “1984” та “Ферма тварин”, Олдоса Хакслі “О дивний новий світ”, П'єра Буля “Планета мавп”, Рея Бредбері “451 градус за Фаренгейтом”, Ентоні Берджеса “Механічний апельсин”, Володимира Войновича “Москва 2042”, братів Стругацьких “Населений острів”, Віктора Пелевіна “Жовта стріла” та інші): наприклад, принципова заборона видавати, зберігати, розповсюджувати або читати будь-які книжки, газети чи журнали може бути обумовлена тим, що одні з них зачіпають

іудеїв, інші – мусульман, треті – людей з іншим кольором шкіри тощо. За влучним твердженням Д.О. Вовка [12, с. 182-188] це – шлях до парадоксу свободи та демократії, коли розширення та навіть абсолютизація прав на відповідному етапі обертається їх повним нівелюванням, тобто тотальною несвободою.

Висновки.

Таким чином, щодо визначення змісту понять “національна безпека”, “інформаційна безпека”, “державний суверенітет”, “інформаційний суверенітет” (“державний суверенітет в інформаційній сфері”) у межах вітчизняного правового поля та на рівні нормативного забезпечення прав і свобод людини слід визнати наявність індивідуалістського принципу розподілу цінностей (національні інтереси обумовлюються природними, індивідуальними правами та свободами людини, державні інститути мають бути підкорені реалізації індивідуальних цінностей і інтересів, а всі інші інтереси, в тому числі державний, суспільний, національний тощо є похідними від індивідуального), але в сфері практики застосування чинного законодавства – етатистського підходу (певна абсолютизація значущості держави, яка може контролювати економічну, соціальну, політичну та інші сфери життєдіяльності суспільства), що утворює певний дисонанс між задекларованим та фактичним станом розглядуваних суспільних відносин.

Перспективи подальших досліджень. Зазначене вказує на необхідність або щиро визнати примат держави над іншими соціально значущими інтересами, в тому числі індивідуальними, або продемонструвати на рівні виконавчої влади реальні кроки з приводу реалізації принципу верховенства прав людини та громадянина, який належним чином закріплений відповідною міжнародною та національною (у розумінні – внутрішньодержавною) нормативною базою та науковими розробками, але потребує подальшого дослідження та вдосконалення.

Використана література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52 – С. 7. – Ст. 1783.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року “Про скасування деяких рішень Ради національної безпеки і оборони України” та визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України : Указ Президента України від 06.06.14 р. № 504/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 47 – С. 33. – Ст. 1234
5. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
6. Радутний О.Е. Кримінально-правова охорона інформаційного простору України // Вісник Асоціації кримінального права України. – Вип. № 2(3)/2014. – (Електронне наукове фахове видання Національного університету “Юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого”). – Режим доступу : <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>
7. Радутний О.Е. Можливості захисту інформаційного суверенітету України кримінально-правовими засобами // Інформація і право. – 2014. – № 3(12). – С. 113-120; Радутний О.Е. Засоби кримінально-правового захисту суверенітету України в сфері інформаційної безпеки : зб. матер. наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави”], (Київ, 19 березня 2015 року). – К. : Центр навч., наук. та період. видань НА СБ України, 2015. – 512 с. – С. 110-113.

8. Акунин Борис. Часть Азии. История Российского государства. Ордынский период. – Кн. 2. / Борис Акунин. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2014. – 723 с. – С. 708-717. – (Серия “История Российского государства”).

9. Иоанна де Пано Карпини, Архиепископа Антиварийского. История Монголов, именуемых нами Татарами. – Гл. 4. “О нравах Татар, хороших и дурных, их пище и обычаях”. – (§ 1. “О хороших нравах Татар”). – Режим доступа : <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Karpini/frame4.htm>

10. Карамзин Н.М. История государства Российского : XII томов в 3-х книгах. – Кн. 2. – Т. 5. От Великого князя Дмитрия Иоанновича до Иоанна III. Глава IV. Состояние России от нашествия татар до Иоанна III. / Н.М. Карамзин ; послесловие, комментарии А.Ф. Смирнов. ; илл. Б. Чориков. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – Режим доступа : [https://books.google.com.ua/books/История государства Российского](https://books.google.com.ua/books/История%20государства%20Российского)

11. Азаров Д.С. Суспільна небезпека злочину та аналогія кримінального закону (ретроспективний погляд у XIX-XX століття) : наукові записки НаУКМА. – (Юридичні науки). – 2015. – Т. 168. – Режим доступа : <http://www.academia.edu/14535116>

12. Вовк Д.А. Право как мера человеческой несвободы в романах-антиутопиях : литературные образы и способы описания (по произведениям Р. Брэдбери, Е. Замятина, Дж. Оруэлла, О. Хаксли) : материалы восьмых философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2014. – С. 182-188. – (Право и литература).

~~~~~ * * * ~~~~~